visat.

Tardor 2020

El Ben Cofat i l'Altre: vicissituds d'una raresa dramatúrgica mexicana

Eusebi Coromina

A Josep Carner i Puig-Oriol el van anomenar ja de ben jove com el Príncep dels poetes, o amb sobrenoms semblants que, de tan repetits, han tapat sovint el Carner prosista i, encara més, el dramaturg.

Combinant especialment la poesia i la traducció, però també el periodisme i el teatre, Carner ingressa a la carrera consular el 1921, i amb 37 anys comença a exercir el càrrec de diplomàtic, que el duu a Gènova, a San José de Costa Rica (en plena dictadura de Primo de Rivera), a Le Havre, a Hendaia, a Beirut, a Madrid, a Brussel·les i a París (com a ministre plenipotenciari, 1937-1938).

El 1915 s'havia casat amb Carmen de Ossa, amb qui té dos fills, Anna M. i Josep M. La seva primera muller és filla d'un diplomàtic xilè destinat a Barcelona, fet que li proporciona el seu primer contacte directe amb Llatinoamèrica. En fer-se públiques les responsabilitats diplomàtiques de Carner a l'estranger, amb el consegüent allunyament del país, es desencadena una veritable consternació. Això no obstant, el contacte amb altres cultures li és beneficiós personalment i per a la seva obra. El cert és que, en les absències del país, continua enviant-hi traduccions, poemes i prosa literària i periodística.

L'exili mexicà

L'alzamiento militar del 18 de juliol del 1936 agafa Carner a Beirut, on mor la seva esposa. És dels pocs diplomàtics de carrera que es mantenen fidels a la República. Ascendit a secretari d'ambaixada de primera classe i destinat a Brussel·les, s'hi incorpora el setembre del 1936. És aquí on coneix Émilie Noulet, amb qui es casà (1). Noulet, professora, crítica literària i traductora, és especialista en Valéry, Mallarmé i Raimbaud.

Amb el desenllaç de la guerra civil, ha d'abandonar la carrera diplomàtica i s'exilia a Mèxic. El 6 de maig del 1939, amb 55 anys i amb una carrera diplomàtica, literària, d'articulista i de traductor

pràcticament feta, salpa de França amb destinació a Nova York. L'ambaixada mexicana a París s'havia encarregat de traslladar els refugiats republicans a Mèxic. En arribar a Nova York, Carner i altres intel·lectuals (2) viatgen fins a Ciutat de Mèxic. La filla, Anna M., es queda a París, on estudia, i després es trasllada als Estats Units d'Amèrica, on farà de traductora i intèrpret a l'ONU. El fill, Josep M., que era al front republicà, pot sortir de Catalunya i reunir-se amb el pare a Mèxic, com també ho fa Émilie Noulet.

Quan Carner encara no ha arribat a Mèxic, el règim franquista ja ha enviat als editors catalans les primeres llistes d'obres i autors prohibits i censurats. D'entre les primeres prohibicions, hi figura la de Josep Carner com a autor de Barcino (Gallofré 1991: 28).

L'Amèrica Llatina

En més d'una ocasió Carner havia manifestat que li desplaïa l'Amèrica Llatina, llevat de Mèxic: «Mai no m'ha agradat l'Amèrica del Sud: un continent esburbat, inculte, amb gent d'una xaroneria increïble. A Mèxic, tanmateix, vaig ésser rebut immillorablement, i en servo un record excel·lent.» (Porcel 1972: 34). Molt abans de l'exili, en els anys de diplomàtic a Costa Rica (1924-1926), en què va fer un viatge a Mèxic, ja se n'havia forjat una opinió positiva:

Vull esperar que algun dia el meu car amic Josep Pla, esgotades per a ell les terres europees, voldrà acceptar de fer un viatge a Mèxic. Hi ha allí molt a veure i a sentir: les deixalles imponents i la supervivència astoradora de l'esperit de l'antiga civilització heliolítica; el paisatge potser més típicament americà de tot Amèrica; les llegendes dels cabdills [...]; la vivacitat i cruesa del romanticisme hispanoindi. [...] Mèxic és una mina inesgotable. (Bellafila [Josep Carner]1929: 1).

Carner hi destaca «les deixalles imponents i la supervivència astoradora de l'esperit de l'antiga civilització heliolítica», fent referència a les restes arquitectòniques i a les civilitzacions precolombines, que tant de pes tenen en la peça teatral que escriu, *Misterio de Quanaxhuata*, publicat a Mèxic mateix el 1943, única obra carneriana escrita en espanyol (Coromina 2017).

L'activitat mexicana

En els sis anys d'estada a Mèxic, Carner hi duu a terme una activitat social i cultural plena. Treballa en organismes d'auxili a exiliats i refugiats; funda o contribueix a fundar diverses revistes; col·labora i

en dirigeix d'altres. Participa en nou de les deu revistes catalanes de l'exili mexicà (Férriz Roure 2012).

La seva facilitat d'adaptació, el seu prestigi i les aptituds intel·lectuals, com també el seu cosmopolitisme multilingüe, li valen el reconeixement i el guiatge de diversos grups d'exiliats intel·lectuals catalans i del país d'acollida. Vinculat al Colegio de México, imparteix cursos de literatura comparada i d'història política en diverses universitats. Signa nombroses traduccions per a diverses editorials (3), organitza reunions amb intel·lectuals mexicans, catalans i espanyols, dicta conferències, participa en tertúlies i presideix actes commemoratius patriòtics, tal com reporta amb detall l'estudi de Manent (1969a). A l'editorial mexicana Séneca, hi publica el 1940 l'autotraducció a l'espanyol del poema liriconarratiu *Nabí* (4).

A Mèxic, Carner s'hi troba còmode i s'hi adapta bé. Segons Pere Calders, que té 26 anys quan el tracta a Ciutat de Mèxic, Carner és home de tracte senzill i de conversa llarga i atraient (Calders 1964: 39 i 49):

Un tret que me'l va fer agradable de seguida fou la seva absència de fatuïtat, una senzillesa que no incitava –malgrat tot– a considerar-lo un home corrent. [...] Sorprèn que el seu gust per la conversa exclogui d'una manera total la inclinació de parlar de si mateix, cosa que augmenta la seva simpatia. [...] El poeta treballava en *El ben cofat i l'altre*, que, en aquella època, encara no devia tenir aquest títol ni cap altre, potser. [El nom que reporta Calders és el que rebé la versió catalana del *Misterio de Quanaxhuata*, que començava a escriure.]

La publicació de *Misterio de Quanaxhuata*

El text dramatúrgic *Misterio de Quanaxhuata*, publicat com dèiem el 1943, s'obre amb un dedicatòria a Francisco Orozco, natural de Guanajuato, metge, escriptor, diplomàtic i director aleshores de les publicacions del Museo de México, que és qui el porta el 1942 a conèixer les enormes roques en forma de dues granotes a la ciutat minera de Guanajuato (5), que formaran part del text carnerià; hi ha testimonis que aquestes escultures, esculpides per l'erosió de l'aigua, havien estat motiu d'adoració. La denominació Guanajuato significa, en llengua dels purépetxa, 'lloc muntanyós de granotes', que Carner utilitzarà en la forma antiga, Quanaxhuata. (Coll Llinàs 2004: 24-25).

Misterio de Quanaxhuata constitueix un homenatge a la terra d'acollida, com assegura la seva esposa, Émilie Noulet, traductora del text al francès juntament amb Roger Caillois, a la introducció (Carner 1963a: 4) (6). El mot *misterio* del títol remet a l'accepció medieval de representació dramàtica de passatges de la vida de Crist o de la Mare de Déu. De fet, Carner hi fa un ús irònic del mot, atès que, partint d'una llegenda local, aplica el terme a una religió idolàtrica, amb elements paral·lels a la catòlica: la divinitat, els ministres i el culte. El *Misterio* se centra en el naixement d'un nou culte i de la lluita de dos personatges per detenir-ne el control: El Tocado, símbol del poder diví i de l'ordre establert (és el mitjancer del culte a la deessa Granota, encarnada en un parell de roques que en tenen la forma), i El Desgreñado, símbol de la intuïció, de la creativitat i de l'astúcia (vell amic d'El Tocado, que vol exercir les funcions de déu amb mesura humana). En aquest combat s'imposa El Desgreñado. Ja al poder, El Desgreñado es mostra just i comprensiu, i s'avé a intervenir en un ritu per aturar una sequera extrema. Però es desferma un diluvi que provoca inundacions catastròfiques, cosa per la qual ha de fugir de la ira dels fidels, i retorna a la simple condició d'home. Per bé que es tracta d'una reflexió sobre creença i poder, i sobre el teatre que l'ésser humà organitza al voltant de la divinitat per al control dels «fidels», constitueix alhora una reflexió sobre el discurs poètic, atès que el personatge central és un artista i un creador: un home encimbellat, aïllat en la seva torre d'ivori. La versió catalana (*El Ben Cofat i l'Altre*, 1951), en aquest sentit, és més explícita que l'original, gràcies a un nou pròleg en forma d'escena única, en què el poeta dialoga amb un *alter ego* sobre el seu projecte literari; aquest pròleg no va aparèixer publicat en la versió francesa del 1963.

En el text mexicà, també s'hi poden trobar referències autobiogràfiques, relacionades amb l'exili, a l'escena X: «Lucharon unos contra otros; y los que quedaron, murieron luchando contra un pueblo de fuera, que vino contra ellos, pero que, diezmado aquí por una plaga, acabó huyendo por el sendero de la montaña.» (Carner 2004: 151-152).

Escassa atenció al text original

És escassa l'atenció que ha suscitat el *Misterio*. Carner mateix no en va escriure res (7). El 1943, l'any de la publicació, n'apareix una ressenya del traductor i crític literari Enrique Díez-Canedo (1943),

d'un parell de pàgines, a la revista mexicana *El Hijo Pródigo (*8). La publicació del llibre no és ben rebuda per Ferran de Pol al primer número de *Quaderns de l'Exili* (9). editat a Mèxic. En efecte, amb el títol «Contra l'obra de Josep Carner: *Misterio de Quanaxhuata*», sosté (Pol 1943: 3-4) que:

[...] en cap cas, en Carner, que és un literat conegut, no té dret a fer passar el nostre país com a bilingüe als ulls dels hispano-americans. [...] A qui em digui que l'obra –a part d'aquestes consideracions– és bona, li contestaré que, com més magistral sigui la seva aparença, més greu és el mancament, perquè priva la Pàtria d'una obra necessària en aquests moments.

També es fan ressò del *Misterio*, encara que ja de la versió catalana, Ferrater Mora (1959) o Marina Gustà (2003). El filòleg Jaume Coll Llinàs (10), especialista en Carner, és qui més aprofundeix en l'original del text mexicà; l'edició que en féu, publicada a Mèxic el 2004 (Carner 2004), conté un llarg i valuosíssim estudi preliminar al text del 1943, acompanyat a més d'una reescriptura parcial de l'original, també en espanyol, feta per Carner pels volts del 1949, conservat a la Biblioteca de Catalunya (11). Albert Manent (1969a), Pere Bohigas (1970), Enric Bou (1992), Jaume Subirana (2000a) i, més darrerament, Jordi Sala Lleal (2010 i 2013) o Valentina Ripa (2008), s'han ocupat en graus diversos del *Misterio*.

Curiosament, a les obres completes de Carner (1968), publicades a la Selecta de Josep M. Cruzet, el prologuista dels textos en prosa, Maurici Serrahima (1968: 820), no hi esmenta tampoc l'original mexicà de l'obra. En canvi, C[arme] A[rnau] en fa una bona presentació, encara que breu, a l'edició d'«El Ben Cofat i l'Altre», del 1981, al volum *Teatre* (Carner, Espriu, Brossa 1981) (12). En paraules de Sala Lleal (2010: 1), el *Misterio* en particular «s'ha vist –diu– en el millor dels casos, com una raresa, si no com una excentricitat».

Cap a la traducció al català i al francès

De fet, qui es mostra entusiasmat amb l'original del *Misterio* mexicà i en promou la traducció i la publicació de la versió catalana és Armand Obiols (Sabadell 1904 - Viena 1971), que comparteix amb Carner amistat i projecte cultural, literari i nacional. A l'epistolari complet publicat (Obiols 2013) entre ell i Carner, hi tracten disset vegades del *Misterio de Quanaxhuata*, sigui sobre la versió en espanyol o bé les versions catalana i francesa (13). Pel que fa a la

descoberta del text mexicà, Obiols (2013: 116) des de París escriu (abril del 1947) a Carner, ja en el seu exili definitiu de Brusel·les: «És un pur miracle de cap a cap, una de les coses més rodones, radiants i plenes que heu escrit. Heu fet a Mèxic un present reial. Però mereixereu ésser lapidat si no ens en doneu de seguida la versió catalana».

D'aleshores ençà Obiols malda per publicar-ne la versió catalana. Obiols, vint anys més jove que Carner, no se'n distancia mai intel·lectualment . El 1939 Obiols s'ha exiliat a França; entre l'abril i el final d'aquell any, resideix a Roissy-en-Brie, on coincideix amb Calders, Bartra i Murià (tots tres s'exiliaran després a Mèxic) i amb Rodoreda, amb la qual comença una relació sentimental i un periple que el porta, intermitentment amb ella, a Saillat, Bordeus, París, Ginebra i Viena (14).

Obiols, que és redactor en cap de la *Revista de Catalunya* a l'exili francès en la sisena etapa de la publicació (se n'han publicat els números 99-100-101 en un únic exemplar a Mèxic), exigeix a Carner, un mes després d'elogiar-ne l'obra, de publicar-la, traduïda al català, a la *Revista* (2013: 117). Davant la insistència d'Obiols, Carner li respon que esperi, que està colgat de feina, especialment a la universitat. La *Revista de Catalunya* entra, però, en una profunda crisi de finançament i ha de plegar. Això no obstant, sembla que tant la versió catalana com la francesa ja estan enllestides el 1949. Carner envia finalment a Obiols, el setembre del 1949, la versió acabada del *Misterio* en francès, que duu el títol provisional de *Le jeu du Coiffé et de l'Ébouriffé*. La versió francesa, però, no apareix publicada fins al 1963 a Gallimard, amb el títol definitiu *L'Ébouriffé* , traduïda per la seva esposa, Émilie Noulet, per Roger Caillois i molt probablement amb la intervenció de l'autor (Carner 1963a) (15). L'obra no es podia publicar a Gallimard fins que no hagués estat representada, tal com prescriu l'editorial, cosa que finalment s'esdevé a Barcelona el febrer 1963 (Subirana 2000a: 157), després d'un primer intent avortat per la censura el 1957 (16).

Al final del 1949 Carner ja ofereix a l'editor Cruzet, per mitjà de Marià Manent, la publicació de l'autotraducció al català del *Misterio*, *El Ben Cofat i l'Altre*; el text, però, no interessa a Editorial Selecta. La carta que Carner ha enviat a Manent, escrita en italià per burlar els censors de l'època, informa que es tracta d'un text força diferent de l'original del 1943. Carner, al juliol de 1949, ja advertia a Obiols que el *Misterio*

, en la nova o noves versions, «ha perdut prop d'un quart del seu volum, i ha guanyat tres o quatre escenes, i un personatge i tot» (Obiols 2013: 212).

És Obiols mateix que fa mans i mànigues perquè es publiqui la versió catalana del *Misterio*, ara aprofitant la represa d'Edicions Proa a l'exili de Perpinyà. Joan Puig i Ferrater, director literari de Proa, accepta de publicar-ne la versió catalana, el 1951, excepcionalment a la col·lecció «A Tot Vent» (núm. 93), dedicada a narrativa, amb el títol definitiu d'*El Ben Cofat i l'Altre* (Llegenda en cinc actes, precedida d'un pròleg) (17).

L'original de les versions catalana i francesa

Hi ha hagut dubtes i contradiccions a l'hora d'establir quin o quins són els originals a partir del qual o dels quals s'han fet les versions francesa i catalana del *Misterio*. La traducció francesa, *L'Ébouriffé* (Carner 1963a), indica, sota el títol, «traduit de l'espagnol par E. Noulet et Roger Caillois». És clar, però, que la francesa no parteix pròpiament de la mexicana del 1943 per les evidents diferències estructurals que s'observen entre els dos textos. Tot porta a creure que la versió catalana i la francesa parteixen fonamentalment d'un mateix text que Carner ha reescrit, també en espanyol, a partir del de 1943, i que no ha publicat mai, però de la qual reescriptura es conserva còpia mecanografiada, amb nombroses correccions autògrafes, al Fons Carner de la Biblioteca de Catalunya (veg. nota 19), com ja hem assenyalat, donat a conèixer per Coll Llinàs (Carner 2004: 157-193). De l'existència d'aquesta reelaboració, ja se'n troben referències implícites en diverses cartes, com la que havia adreçat el maig del 1949 a Obiols: «El *Misterio* pren una forma molt estrictament dramàtica, amb tallades, afegitons, canvis de *tempo* i nou desenllaç. És d'aquest nou text que serà feta, si em vagués, la versió catalana.» (Obiols 2013: 206). Les versions catalana i francesa s'aparten, doncs, de l'original del 1943 i parteixen de la reescriptura en espanyol feta entre 1948-1949, en la qual Carner transforma les 10 escenes originals en 5 actes (amb diverses escenes cadascun). Totes dues versions s'emmotllaran a aquest text reescrit (18). Cal remarcar que les dues traduccions perdran, en el títol, el mot misteri i el topònim Quanaxhuata. Això no obstant, la contextualització mexicana és evident en el text i és explicitada al final de l'elenc de personatges.

BIBLIOGRAFIA

Bellafila (1929). «L'atracció de Mèxic». La Publicitat (28-XI), p 1.

Bohigas, Pere (1970). «'El Ben Cofat i l'Altre' (Misterio de Quanaxhuata) de Josep Carner». A: *Bulletin of Hispanic Studies*, XLVII, p. 131-140.

Bou, Enric (1992). «Creació literària i dubte religiós: El *Misterio de Quanaxhuata*, de Josep Carner». A: *IV Jornades d'Estudis Catalano-Americans. Octubre 1990*. Barcelona: Departament de la Presidència; Generalitat de Catalunya, p. 47-55.

Calders, Pere (1964). *Josep Carner*. Barcelona: Alcides.

Carner, Josep (1943). *Misterio de Quanaxhuata*. Mèxic: Ediciones Fronda.

–– (1950). *Paliers. Poèmes*. Brussel·les: La Maison du Poète.

–– (1951). *El Ben Cofat i l'Altre. Llegenda en cinc actes, precedida d'un pròleg*. Perpinyà: Proa.

–– (1963a). *L'Ébouriffé*. París: Gallimard.

–– (1963b). *Coup de vent*. Brussel·les: L'Audiothèque.

–– (1968). *Obres completes*. Barcelona: Selecta.

–– (1968). «El Ben Cofat i l'Altre. Llegenda en cinc actes, precedida per un pròleg». A: Carner, Josep. *Obres completes.* Barcelona: Selecta, p. 1249-1300.

–– (1981). El Ben Cofat i l'Altre. Llegenda en cinc actes, precedida per un pròleg. A: Carner, Josep; Espriu, Salvador; Brossa, Joan. *Teatre*. Barcelona: Edicions 62; «la Caixa», p. 15-82.

–– (2004). *Misterio de Quanaxhuata*. Tlalpan: Libros del Umbral.

Carner, Josep; Espriu, Salvador; Brossa, Joan (1981). *Teatre*. Barcelona: Edicions 62; «la Caixa».

Coll Llinàs, Jaume (2004). «Liminar». Carner, Josep. A: *Misterio de Quanaxhuata*. Tlaplan (Mèxic): Libros del Umbral, p. 7-41.

Coromina Pou, Eusebi (2017). «Josep Carner: les vicissituds de *Misterio de Quanaxhuata*». A: Albert, C.: Friedlein, R.; Martí, I. (ed.). *Els catalans i Llatinoamèrica (s. XIX i XX). Viatges, exilis i teories*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 251-268.

Díez-Canedo, Enrique (1943) . «José Carner, *Misterio de Quanaxhuata* ». A: *El Hijo Pródigo*, 5, (15.VIII), p. 319-320.

«En Carner se'n va» (1921). A: *El Dia* (30-III).

Fàbregas, Xavier (1972). *Aproximació a la història del teatre català modern*. Barcelona: Curial.

–– (1978). *Història del teatre català*. Barcelona: Millà.

Farreras, Martí (1963). «El teatro. 'El Ben Cofat i l'Altre'». A: *Destino,* 1332, 16-II, p. 41.

Ferrater Mora, Josep (1959). «Sobre *El Ben Cofat i l'Altre*, en l'obra de Josep Carner». A: *L'obra de Josep Carner. Volum d'homenatge a cura de setanta-dos autors*. Barcelona: Selecta, p. 135-138.

Férriz Roure, Teresa (2012). «Les revistes catalanes de l'exili a Mèxic; agents, procediments i discursos». A: *Laberintos. Revista de estudios sobre los exilios culturales españoles*, 14, 2012, p. 18-48.

Gallofré i Virgili, M. Josepa (1991). *L'edició catalana i la censura franquista (1939-1951)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Gaziel (1923). «La devoradora de hombres». A: *La Vanguardia* (20-VI), p. 10.

Guillamon, Julià (2008). *El dia revolt. Literatura catalana de l'exili.* Barcelona: Empúries.

Gustà, Marina (2003). «De déus i prínceps. Sobre el sentit d'*El ben cofat i l'altre*, de Josep Carner». A: Aznar Soler, Manuel (ed.). *Las literaturas del exilio republicano de 1939 : Actas del II Congreso Internacional* (Bellaterra, 1999), vol, 2. Sant Cugat del Vallès: Gexel, p. 559-566.

Llanas, Manuel; Pinyol, Ramon (2011). «El traspàs de l'Editorial Catalana a Antoni López-Llausàs (1924-1925): context i documents». *Els Marges*, 95, p. 72-93.

Manent, Albert (1969). *Josep Carner i el noucentisme. Vida, obra i llegenda*. Barcelona: Edicions 62.

–– (1969). «Els pseudònims de Josep Carner». A: *Literatura catalana en debat*. Barcelona: Selecta, p. 35-42.

–– (1989). «Els pseudònims de Josep Carner». *Reduccions. Revista de poesia*, 4, p. 71-75.

Marrugat, Jordi (2013). «Josep Carner i Armand Obiols: amistat, cultura i política en la fàbrica de la Catalunya moderna». A: Obiols, Armand (2013). *Armand Obiols-Josep Carner: cartes, 1947-1953*. Sabadell: Fundació La Mirada, p. 9-110.

Martí i Soler, Miquel (1989). *L'Orfeó Català de Mèxic (1906-1986)*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes.

Medina, Jaume (1998). *Les dames de Josep Carner*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Obiols, Armand (2010). *Cartes a Mercè Rodoreda*. Sabadell: Fundació La Mirada.

–– (2013). *Armand Obiols-Josep Carner: cartes, 1947-1953*. Sabadell: Fundació La Mirada.

Planas, M. (1963). «Representación del poema escénico 'El ben cofat i l'altre', de José Carner». A: *La Vanguardia Española* (8-II), p. 27.

Pol, Ferran de (1943). «Contra l'obra d'en Josep Carner: Misterio de Quanaxhuata». *Quaderns de l'exili,* 1, p. 3-4.

Porcel, Baltasar (1972). «Josep Carner. L'alta permanència». A: *Grans catalans d'ara*. Barcelona: Destino, p. 25-42.

Pujol, Enric (cur.) (1998). «Epistolari entre Josep Carner i Ferran Soldevila». A: Manent Albert; Medina, Jaume (cur.). *Epistolari de Josep Carner*, vol. 4. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, p. 443-462.

Ripa, Valentina (2008). «Dal Messico a Parigi attraverso terre catalane: il Misterio de Quanaxhuata e le sue traduzioni». A: Benedetto, A. de; Porfido, I; Serani, U. (cur.). *Tradurre. Reflessioni e rifrazioni*. Bari: Graphis, p. 225-238.

Rodoreda, Mercè (2008). *Cartes completes (1960-1983) / Mercè Rodoreda, Joan Sales*. Barcelona: Club Editor.

Sala Lleal, Jordi (2010). «L'autotraducció com a reescriptura: del Misterio de Quanaxhuata a El Ben Cofat i l'Altre». Comunicació presentada a les XIV Jornades de Traducció: «Traduir els clàssics, antics i moderns». Vic: Universitat de Vic (no publicada).

–– (2013). «Vindicación del Misterio de Quanaxhuata, de Josep Carner: tributo desde el exilio a la cultura prehispánica». A: Reverte Bernal, Concepción (ed.). *Diálogos culturales en la literatura iberoamericana*. Madrid: Verbum, p. 1452-1461.

Serrahima, Maurici (1968). «La prosa de Josep Carner». A: Carner, Josep. *Obres completes*. Barcelona: Selecta, p. 807-825.

Subirana, Jaume (2000a). *Josep Carner: l'exili del mite (1945-1970)*. Barcelona: Edicions 62.

–– (2000b). «L’exili d’un mite: notes biogràfiques sobre Josep Carner a Bèlgica (1945-1970)». *Journal of Catalan Studies. Revista Internacional de Catalanística*.

1 Émilie Noulet (Auderghem 1892 - Brussel·les 1978). Estudia a la Universitat Lliure de Brussel·les a la secció de Filologia Romànica, fundada per Lucien-Paul Thomas et Gustave Charlier, dels quals serà deixeble. És la primera dona diplomada (1924) de la secció. Més endavant, retorna a la universitat belga, on imparteix classes de poesia moderna francesa com a professora agregada.

2 Entre els quals hi ha l’assagista José Bergamíns, el poeta Emilio Prados, el director de teatre Eduardo Ugarte, el director de *La Vanguardia* durant la guerra Paulí Masip, l’economista Antonio Sacristán, el filòsof Joaquim Xirau, el pintor Miguel Prieto, el pintor i cartellista Josep Renau, etc. Tots són membres d’una comissió de la Junta de Cultura Española, creada a París a l’empara de l’ambaixada espanyola, amb l’objectiu d’aglutinar i ajudar els intel·lectuals republicans.

3 Hi destaca les que va fer per al Fondo de Cultura Econòmica, editorial dirigida pel mexicà Daniel Cosío Villegas.

4 Enllesteix la primera versió catalana a París el 1938, amb el títol de *Jonàs*, que aparegué definitivament i de manera completa en català com a *Nabí* a Buenos Aires el 1941. A Barcelona se’n publica clandestinament també la versió catalana el 1957 (amb data de 1938). Dos anys més tard apareix a París, amb el mateix nom, la traducció francesa, feta per Carner i la seva esposa, Émilie Noulet.

5 Guanajuato és el nom de l’Estat situat al centre de Mèxic i de la seva capital, fronterer amb San Luis Potosí, amb Michoacán, amb Jalisco i amb Querétaro. La capital es troba a 365 quilòmetres de distància de Ciutat de Mèxic.

6 Com a curiositat, cal consignar que en aquesta introducció l’esposa de l’escriptor, que hi signa com a *E. N.*, fa servir la forma catalana del nom de pila del marit, llevat d’una ocasió, en què se li escapa un *Joseph* (Carner 1963a: 5).

7 Hi ha constància que l'abril del 1943, poc abans de l'aparició del *Misterio*, Carner en va llegir uns passatges a la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Mèxic (Coll i Llinàs 2004: 32).

8 Exiliat a Mèxic, des del 1938, fundador i redactor de la revista.

9 La revista publica 26 números entre el 1943 i el 1947, impresa a Coyoacán, dirigida per Ferran de Pol i Joan Sales.

10 Professor titular del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona. El 30 de novembre del 2004 se'n presenta la seva edició a la XVIII Feria Internacional del Libro de Guadalajara, amb la participació de l'autor de l'edició, de Jaume Subirana, de Narcís Comadira i amb lectures d'Enric Casasses.

11 Conservat al Fons Carner, Ms 4780 C 9/3, amb nombroses correccions autògrafes.

12 Les inicials *C. A.* amb què se signa la presentació de les tres peces teatrals del volum coincideixen amb el nom de Carme Arnau, cap de redacció de la col·lecció «Les Millors Obres de la Literatura Catalana», núm. 70, dirigida de Joaquim Molas.

13 L'obra hi és esmentada amb diverses denominacions: *Misterio de Quanaxhuata*, *Misteri de Quanaxhuata*, *Misteri*, *Misterio*, *M. de Q.*, *Mystère de Quanaxhuata*, *El joc de l'Escabelllat i del que es feia cada dia la clenxa* (ús que fa irònicament Obiols [2013: 250] del títol provisional francès *Le jeu du Coiffé et de l'Ébouriffé*).

14 Esdevé un lector privilegiat de les obres de Mercè Rodoreda, a la qual aconsella durant el seu procés creatiu literari. Li revisa especialment el text que esdevingué *La plaça del Diamant* (Obiols 2010), tal com també fa Joan Sales (Rodoreda 2008).

15 Roger Caillois, escriptor, sociòleg i crític literari francès, intervé com a prologuista de *Paliers. Poèmes* (Carner 1950), antologia bilingüe de 21 poemes carnerians inèdits i de ja publicats, en versions catalana i francesa de Noulet i Carner. Caillois mateix sembla que és el promotor de la publicació francesa a Gallimard de *L'Ébouriffé* (Ripa 2008: 229).

16 D'acord amb Pujol (1998: 452), Ferran Soldevila, director de l'Agrupació Dramàtica de Barcelona, demana el 31-VII-1957 el vistiplau de Carner per representar l'obra, cosa que impedirà la

censura franquista en aquest primer intent.

17 D’acord amb Carner, la versió catalana revisada i definitiva serà enviada a Proa al principi del setembre de 1950 (Carner 2013: 247).

18 Seguint pràcticament la distribució establerta en el text reescrit en espanyol (Carner 2004: 157-193), la versió catalana (Carner 1951) presenta cinc actes: el 1r, 3 escenes; el 2n, 3 escenes; el 3r, 4 escenes; el 4t, 2 escenes; el 5è, 5 escenes. La versió francesa (Carner 1963a) segueix la mateixa distribució, llevat de l’acte 4t, que fon en una les dues escenes que presenta la versió catalana. La versió original en espanyol del 1943 (Carner 2004: 47-155) presentava el text distribuït en 10 escenes.